

Protokoll fört vid besök den 9 och 10 maj 2012 hos Statens institutionsstyrelse, ungdomshemmet Rebecka

Inledning

På uppdrag av justitieombudsmannen Lilian Wiklund besökte enhetschefen Sven-Åke Jansson, tillsammans med Gunilla Bergerén, Elisabeth Sjöblom, Lars Olsson och Peter Karlén, den 9 och 10 maj 2012 Statens institutionsstyrelsens ungdomshem Rebecka. Besöket var förannmält.

Bakgrund

Justitieombudsmännen har enligt lagen (1986:765) med instruktion för Riksdagens ombudsmän (JO-instruktionen) tillsyn över dem som utövar offentlig verksamhet för att tillse att dessa följer lagar och andra författningar samt i övrigt fullgör sina åligganden. JO:s tillsyn omfattar bl.a. Statens institutionsstyrelse (SiS).

Ombudsmännen ska särskilt tillse att domstolar och förvaltningsmyndigheter i sin verksamhet iakttar regeringsformens regler om saklighet och opartiskhet och att medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter respekteras i den offentliga verksamheten.

Av 5 a § i JO-instruktionen framgår att justitieombudsmännen därutöver fullgör de uppgifter som ankommer på ett nationellt besöksorgan enligt det fakultativa (frivilliga) protokollet den 18 december 2002 till Förenta nationernas konvention mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Syftet med det fakultativa protokollet är att upprätta ett system för regelbundna besök, genomförda av oberoende internationella och nationella organ, på platser där personer hålls frihetsberövade, för att förebygga tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Besökets genomförande

Besöket inleddes med att JO:s medarbetare togs emot av institutionschefen Thomas Fahlquist. En inledande genomgång hölls där även biträdande institutionschefen Birgitta Dahlberg, pedagogiska chefen Irene Thimgren och institutionsansvariga sjuksköterskan Inga Lill Säll deltog. Därefter förevisades avdelningarna Högantorp

och motivationsavdelningen vid en rundvandring. Den 10 maj förevisades avdelningen Saga och skolverksamheten. JO:s medarbetare besökte även ungdomshemmets avgiftningsplats på Eira-avdelningen på LVM-hemmet Rebecka, matsalen och gymnastiksalen. Vid besöket granskades en del handlingar. Under besöket intervjuades ett tiotal intagna samt personal i olika kategorier.

Besöket avslutades med en sammanfattande genomgång av gjorda iakttagelser och vad som framkommit vid samtalen med intagna och personal.

lakttagelser m.m. under besöket

Organisation m.m.

Ungdomshemmet Rebecka ligger på Färingsö i Ekerö kommun. Hemmet tar emot flickor mellan 12 och 20 år från hela landet som tvångsvårdas enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) eller vårdas med stöd av bestämmelser i socialtjänstlagen (2001:453). Rebeckahemmet består förutom av ungdomshemmet även av ett hem för vård av unga kvinnor enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall. Besöket avsåg enbart ungdomshemmet.

SiS beslutade 2009 om en omorganisation som för Mälardalsregionen inneburit att vissa ungdomshem stängts eller flyttats över till andra institutioner. SiS driver i dag sju institutioner i Mälardalen. Tidigare fanns det tretton. Motivet till omorganisationen var bland annat att få jämnare kvalitet och en mer samstämmig verksamhet. Rebeckahemmets verksamhet har utökats med två avdelningar, Fridegård och Högantorp.

Ungdomshemmet Rebecka har totalt 26 platser. De intagna har omfattande problematik med olika kombinationer av antisocial beteendestörning, relationsstörningar, missbruk och svag begåvning. Vid tidpunkten för besöket var 20 platser i drift och det fanns 12 intagna i hemmet. Av de totalt cirka 130 anställda arbetar 80 personer, varav ca 30 procent är män, på ungdomshemssidan. Intagna i ungdomshemmet bor i fyra olika byggnader som utgör olika avdelningar: Högantorp, Saga, Fridegård och en motivationsavdelning.

Avdelningen Fridegård var vid tidpunkten för besöket inte i drift.

Inom området finns bland annat en matsal, ett skolhus, en gymnastiksal, en besökslägenhet och en sjukvårdsmottagning.

Avdelningen Högantorp

Avdelningen Högantorp är en låsbar utrednings- och akutavdelning med sju platser. Här placeras företrädesvis 14–20-åringar, men avdelningen tar i undantagsfall även emot unga från tolv års ålder. Vistelsetiden för en utredningsplats är åtta veckor och för en akutplats från en vecka upp till två månader eller längre. Dagtid tjänstgör sex till sju anställda på avdelningen. På natten har två anställda vakenjour.

Bostadsrummen ligger i en korridor där de intagna delar på två toaletter och två duschar. I anslutning till det gemensamma utrymmet finns en lägenhet där en intagen kan placeras för vård i enskildhet. Bostadsrummen har väggfast säng med galonmadrass, bord, fåtölj, stol och garderob. De intagna umgås tillsammans i gemensamma utrymmen, men de får inte vara i varandras rum. Natttid låses dörrarna till bostadsrummen, men de kan alltid öppnas inifrån.

Det gemensamma utrymmet på avdelningen har en stor soffgrupp med tv och två träningscyklar. Det finns även en tvättstuga där de intagna kan tvätta sina kläder.

Avdelningen Saga

Avdelningen Saga är en låsbar behandlingsavdelning med sju platser för unga kvinnor mellan 16 och 20 år med dokumenterat missbruk. De som tas in på Saga kommer företrädesvis från Rebeckahemmets avdelning Högantorp eller någon annan SiS-institution.

Bostadsrummen ligger i en korridor. Det finns två toaletter och två duschar som delas av de intagna. Det gemensamma utrymmet består av ett vardagsrum med soffgrupp och tv samt en del som har ett matsalsbord med ett kök i öppen planlösning.

Motivationsavdelningen

Motivationsavdelningen är en öppen behandlingsavdelning. De intagna är oftast placerade enligt LVU, men det förekommer även frivilliga placeringar enligt socialtjänstlagen. Inriktningen på avdelningens verksamhet är att slussa ut de intagna till särskilda hem för vård eller boende (HVB-hem) eller till annan eftervård. På avdelningen tjänstgör två anställda dagtid. Natttid har en anställd sovande jour.

Avdelningen har ett gemensamhetsutrymme med soffgrupp, tv och matsalsmöbel. Bostadsrummen ligger i en korridor med gemensam toalett och dusch. De intagna städar själva sina rum och toaletterna.

Ungdomshemmets avgiftningsplats på avdelningen Eira

Avdelningen Eira tar emot unga kvinnor som är omhändertagna enligt LVM. Den består av två underavdelningar varav en har totalt fem platser för akut avgiftning. På denna avdelning finns en plats avdelad för ungdomshemmet för intagna som i samband med inskrivningen är i behov av akut avgiftning. Det finns ett gemensamt utrymme med soffgrupp och tv. De intagna får ett eget rum med standardinredning. Det finns en inhägnad balkong som används för rökning och utevistelse.

När det gäller boendemiljön uppgav de flesta av de intagna som intervjuades att de är nöjda med sina rum. Några klagade på att sängmadrasserna är obekväma. Det framfördes också klagomål mot luftcirkulationen i bostadsrummen.

Inskrivning och information om rättigheter och rutiner

Inskrivningen äger rum på respektive avdelning. Vid ankomsten till avdelningen visiteras den intagnas tillhörigheter och en ytlig kroppsvisitation genomförs. Ett inskrivningssamtal äger rum där information lämnas om ordningsregler på avdelningen, den intagnes rätt att klaga på vissa beslut och rätten att få god omvårdnad. Samtliga avdelningar lämnar ut informationsblad om rutiner för telefonsamtal, besök, utevistelser, skola, innehavsfrågor, måltider, veckopeng, helgaktiviteter m.m.

I Högantorps anvisningar för mottagande av en ny ungdom anges bland annat att proportionalitetsprincipen ska avgöra vilka visitationer som är nödvändiga. Vid ankomst finns alltid misstankar om att ungdomen kan ha otillåtna föremål på sig varför behov av en ytlig kroppsbesiktning finns. Ett hälsosamtal ska genomföras och suicidformulär gås igenom. Vidare ska kontakt tas med vårdnadshavare för att informera om att den unge är intagen på Högantorp. I anvisningarna anges också att information ska lämnas om belöningsystemet (ett arbetssätt som ska premiera gott beteende, se s. 8) och att visitation av bostadsrummen kan förekomma. De intagna tilldelas en eller flera kontaktpersoner vid eller i nära anslutning till inskrivningen.

Under första veckan upprättar kontaktpersonen tillsammans med den intagna och övrig berörd personal en behandlingsplan för vistelsen på ungdomshemmet.

Vid de samtal som genomfördes uppgav flera intagna att de inte hade något inskrivningssamtal när de kom till avdelning Högantorp. Flera intagna hade också fått olika besked om vad man får inneha för saker på rummet och gav som exempel bygel-bh och tops. Flera av de intagna tyckte att maten är dålig och smaklös och att det för de intagna som har specialkost inte är någon variation på maten utan att den genomgående består av huvudsakligen ris eller potatis.

Bemötande och bemanning

Samtliga avdelningar har en avdelningsföreståndare och en biträdande avdelningsföreståndare. Personalgruppen består av behandlingsassistenter, två psykologer, fem sjuksköterskor (som även arbetar för LVM-hemmet) och en timanställd läkare som arbetar motsvarande halvtid. Vid nyrekrytering försöker man anställa personer över 25 år. Det är relativt hög personalomsättning, vilket enligt ledningen sannolikt beror på att arbetsmiljön är tung och att det ofta förekommer hot och våld gentemot personal. All personal får utbildning i konflikthantering genom ett särskilt program – "No power no lose" – samt i greppteknik.

Under vintern 2011/2012 har det förekommit självskadebeteenden och även suicidförsök. Det är ofta företeelser som "smittar av sig" enligt ledningen. När händelser som våld och hot inträffar finns särskilda rapporteringsrutiner. En anmälan skickas till arbetsmiljöansvarig. Därefter rapporteras till ledningsjouren regionalt och till Arbetsmiljöverket. Händelseförlopp kartläggs för att se eventuella

mönster/systematik. Ungdomshemmet ser även över rutiner och bemanning vid sidan av att man skriver särskilda incidentrapporter.

Säkerhetsarbete är en viktig grund i arbetet. Personalen måste hela tiden kommunicera och överlämna information mellan varandra för att situationen på avdelningarna ska vara i balans. Det finns en krisberedskapspool bestående av tre till fyra personer som är i bakjour under kväll och natt. På varje avdelning finns det två personal i tjänst till klockan 22.30. Därefter finns två personal i vaken jour på de låsta avdelningarna. Om det uppstår särskilda behov nattetid hjälper avdelningarna varandra. De intagna ska ha tillgång till personal dygnet alla timmar. På Högantorp görs i samband med morgonmötet en riskbedömning av situationen på avdelningen genom att man går igenom varje intagen och om det varit några särskilda incidenter. Det ska finnas en tydlig rutin för vilken personal som ansvarar för vem. Visitationer av utvalda bostadsrum samt alla gemensamma utrymmen sker dagligen. I rutinerna till personalen anges att de bör informera en intagen om att dennes rum har visiterats.

Det framkom vid samtal med en intagen att hon upplevde att hon blivit hånad av personal i samband med att hon avskiljdes. Flera intagna framförde också att personal inte agerar vid mobbing. En intagen uppgav att hon sökt men inte fått kontakt med personal under en natt. Dörren till det gemensamma utrymmet var låst och personalen kom inte när hon bankade på dörren. Flera intagna uppgav att de känner sig otrygga och att våld och hot mellan intagna förekommer. Några intagna tyckte att de borde få information när visitation av deras bostadsrum ägt rum.

Sysselsättning och fritidsaktiviteter

Regeringen gav 2006 SiS i uppdrag att utveckla ungdomshemmens skolverksamhet. SiS är nu uppdelat i fyra regioner med en regional skolledare för varje region. Rebeckahemmet ska från och med hösten 2012 kunna erbjuda 23 undervisningstimmar i 16 olika ämnen. Undervisning motsvarande årskurs 4 upp till första året i gymnasiet ska erbjudas. Verksamheten ska utökas till att omfatta sju lärare från och med i höst. Det innebär att man ska kunna ta emot 26 intagna med tre-fyra elever i varje grupp. Alla ska få individuella planer för att underhålla skolgång eller motivera till fortsatt skolgång. Idag erbjuds full skoldag för skolpliktiga. Framöver ska hemmet erbjuda full skoldag även för äldre intagna som inte är skolpliktiga. De intagnas studier dokumenteras i ett särskilt datasystem. Behandlingsassistenter kan även dokumentera delar av skolverksamheten i KIA (SiS journalföringssystem).

För de som är placerade på motivationsavdelningen och behandlingsavdelningen Saga bedrivs undervisningen i ett särskilt skolhus på institutionens område. Huset har flera olika undervisningsrum och en musikstudio i källaren.

Högantorp har ett rum på avdelningen där skolundervisning bedrivs. Där finns sex arbetsplatser. De intagna delas upp i två grupper med 3-4 elever i varje grupp.

Undervisningen leds av två behöriga lärare i kärnämnen. Det finns även undervisning i praktiska ämnen.

För att få delta i aktivitet på fritiden ställer de olika avdelningarna upp vissa kriterier. Gymnastiksalen finns i en särskild byggnad och används endast sporadiskt. I övrigt sker gemensamma aktiviteter, till exempel hästridning, utanför institutionen, med de intagna som bedöms kunna delta.

Vid samtal med intagna framkom att de ansåg att någon egentlig skolundervisning inte bedrivs. De menade att undervisningen ofta består i att lösa korsord.

Möjlighet till daglig utomhusvistelse

Motivationsavdelningens intagna får röra sig inom ungdomshemmets område. De låsta avdelningarna, Högantorp och Saga, har särskilda utegårdar. Dessa är utrustade med visst skydd mot nederbörd. Det finns en grillplats på varje utegård.

Avdelningarna har särskilda riktlinjer för utomhusvistelse. För de som vistas på Högantorp gäller fasta röktider sex gånger per dygn måndag till fredag och fem gånger per dygn under helger. Intagna som inte röker får inte vistas tillsammans med de som röker. De erbjuds i stället att gå ut och ta luft vid andra tillfällen när verksamheten så tillåter.

Avdelning Saga anger i sina riktlinjer att en intagen bara får vistas på gården tillsammans med personal. Rökning får ske en gång i timmen på anvisade platser. Gården stängs klockan 23.25 på vardagar och klockan 01.15 på helger.

Kontakt med omvärlden

Enligt 15 a § LVU har en intagen rätt att ringa och ta emot telefonsamtal, ta emot besök samt vistas utanför hemmet i den utsträckning som lämpligen kan ske. Den intagne får dock förvägras telefonsamtal och besök, om det kan äventyra vården eller ordningen vid hemmet.

Hemmets samtliga avdelningar har särskilda utrymmen för telefonsamtal. Det är fritt att ringa inom ramen för telefontider om det inte är till men för vården. Avdelning Saga har placerat telefonrummet i en avskild del av det gemensamma utrymmet och rummet saknar dörr. Avdelningarna har inte nätuppkoppling till de datorer som finns i gemensamma utrymmen utan de används för att spela spel m.m. För de intagna som bedöms kunna följa med på gemensamma aktiviteter finns möjlighet att åka till bibliotek en gång i veckan. Där har de möjlighet att använda datorer och kommunicera via Internet.

Det finns en besökslägenhet i ett särskilt hus på området. Övriga besök sker i särskilda rum på respektive avdelning.

Intagna framförde klagomål om att man på avdelning Saga inte har möjlighet att prata ostört i telefon eftersom telefonhytten saknar dörr. Det är därmed möjligt för personal och andra intagna att lyssna på samtal. (Socialstyrelsen genomförde den

20 oktober 2011 en inspektion av avdelningen Saga och mottog också klagomål om att telefonhytten saknade dörr).

Avskildhet

Enligt 15 c § LVU kan en intagen hållas i avskildhet om det är särskilt påkallat på grund av att den intagne uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att han eller hon inte kan hållas till ordningen. Han eller hon ska då stå under fortlöpande uppsikt av personalen. Den intagne får dock inte hållas i sådan avskildhet längre tid än vad som är oundgängligen nödvändigt och inte i något fall under längre tid än 24 timmar.

Rum för avskiljning finns på avdelningarna Högantorp och Saga. Högantorps rum har en galonmadrass på golvet, zinktoalett och en gallerdörr. Sagas rum för avskiljning har en gallerdörr och galonmadrass. Det finns inte någon toalett i rummet.

Vid besöket fungerade inte belysningen i avdelningen Sagas rum för avskiljning. På en vägg hade någon skrivit "Dö" på två ställen. Enligt uppgift från hemmet hade ingen intagen varit avskild i rummet under 2012.

Vid samtal med en intagen framkom att hon efter en incident på avdelning Saga avskildes. Hon var i avskildhetsrummet från ca kl. 20. När hon ville gå på toaletten släppte de inte ut henne, utan ställde i stället in en papperskorg som hon skulle kissa i. Det ville hon inte göra utan i stället kissade hon på golvet. Det var inte någon som torkade upp i rummet medan hon var kvar där. Hon fick inte något beslut om avskiljning. Hon skar sig i armen under tiden hon var avskild och skrev med sitt blod på väggen. Såret på armen lades om på morgonen när hon kom ut. Enligt hennes mening var såret så djupt att hon hade behövt komma under vård tidigare.

Hälso- och sjukvård

En institutionsansvarig sjuksköterska är ansvarig för hälso- och sjukvården i hemmet. Ungdomshemmet har sjuksköterskeresurser motsvarande 2,75 heltidstjänster. Ungdomshemmet har upparbetade vårdkedjor och har god kontakt med Maria Ungdom och Beroendecentrum i Stockholm. För att kunna erbjuda vissa specifika utredningar och vaccinationer har ungdomshemmet även kontakt med Södersjukhuset, S:t Görans sjukhus och Huddinge sjukhus.

Högantorp tar emot alla akutplacerade ungdomar och dessa ska genomgå en läkarbedömning innan de kan skrivas in. Ungdomshemmet har inte en läkare på plats dygnet runt utan man reser in till Maria Ungdom eller S:t Görans sjukhus Beroendeakuten. Om det finns behov av avgiftning och plats inte kan erbjudas på Maria Ungdom eller Beroendeakuten kan en intagen placeras på Eira-avdelningen. Avgiftning av en ungdom som missbrukat heroin sker alltid på sjukhus.

Efter ankomst genomgår de intagna en hälsoundersökning. Man undersöker också om det finns särskilda riskbeteenden. I vissa fall genomförs även en ADHD-

screening. Det är vanligt att de intagna har både en psykiatrisk diagnos och ett konstaterat missbruk (s.k. dubbeldiagnos). Journalhandlingar beställs från tidigare vårdgivare så fort som möjligt efter medgivande av den intagna eller dennas vårdnadshavare.

Psykologerna har ansvar för utredningarna på Högantorp och de ger i ett utlåtande förslag om hur den fortsatta behandlingsinsatsen ska utformas. Ansvarig läkare tar sedan ställning till utredningen och förslaget till behandling. Därefter skickas utredningen till socialtjänsten. Att psykologerna fått ansvaret för utredningarna har inneburit att utlåtandena nu tydligare adresserar den enskilda flickans problem och vilka insatser som krävs. Uskrivningsrätten ligger hos socialtjänsten och ungdomshemmets uppfattning är att de intagna förut skrevs ut alltför tidigt. Sedan man stramat upp utredningarna och numera alltid lämnar kvalificerade förslag till behandling inträffar det mer sällan. Stockholm köper mest akutplatser medan Göteborg och Malmö köper mest behandlingsplatser.

Personalen menade att en myndighetsgemensam instruktion om delegation för utdelning av medicin ställer till problem. Enligt instruktionen får delegation ges till högst 50 procent av de anställda, vilket leder till problem framförallt under helger. Det förekommer att det inte finns någon personal med delegationsrätt i tjänst.

Vid samtal med intagna uppgav de flesta att de är nöjda med sjukvården.

Övrigt

Ersättningar och belöningssystem

På Högantorp får de intagna vid sidan om veckopeng möjlighet att tjäna in extrapengar samt förtjäna polletter genom ett förstärkningssystem som premierar gott beteende. De som är 15 år och äldre får 100 kr i veckopeng och de som är yngre än 15 år får 75 kr. Varje vardag kan man sedan tjäna ytterligare max 15 kr (10 kr för de som under 15 år) om man kommer i tid till och deltar i den planerade verksamheten. Dagen är indelad i tre block där varje block ger 5 kr (3,50 kr). I informationen till de intagna anges mer specificerade krav för intjänandet av pengar, till exempel att komma i tid till och delta i lunchen samt sitta kvar hela måltiden. De intagna tilldelas inom varje block olika ansvarsområden i de gemensamma utrymmena som de ska städa eller på annat sätt ansvara för vid sidan av att de också ansvarar för städning av sitt eget bostadsrum.

I Högantorps informationsblad om veckopeng och pollettsystem anges bl.a. att de intagna har möjlighet att förtjäna polletter om de uppvisar ”ett särskilt bra beteende”, t.ex. genom att ”ha en trevlig attityd mot varandra och personalen”.

Vid samtal med personal gavs som exempel på vad man förstärker såsom gott beteende att en intagen håller sig undan när det blir bråk. De belönas då med en pollett. Med polletterna kan de intagna handla i avdelningens pollettkiosk som har ett annat sortiment än den ordinarie kiosken.

De intagna har också möjlighet att förtjäna en ”prestationspollett” som också syftar till att förstärka beteenden, men är individuellt anpassad och bestäms i den inledande behandlingsplaneringen av kontaktpersoner tillsammans med den intagna. När en prestationspollett erhållits bestäms gemensamt en aktivitet av ”upplevelsekaraktär”, som utgår från individens intressen och önskemål men också möjligheter utifrån ett verksamhetsperspektiv samt en riskbedömning.

Vid samtal med intagna framkom att de hade svårt att skilja på belöningssystemet, blocksystemet och veckopengen. Vidare uppgav flera av de intagna att belöningssystemet kunde leda till gruppbestraffning. Som exempel gavs att om en intagen inte utför de sysslor som ålagts henne under en dag inom blocksystemet, får inte någon på avdelningen se på tv den kvällen. Det har vid några tillfällen resulterat i att grupptricket gjort att den berörde intagne slutligen stådat.

Avslutande genomgång

JO:s medarbetare redogjorde för iakttagelserna vid besöket. Vid genomgången framkom bl.a. följande. Belöningssystemet är en del av ART-programmet som är ett omfattande program för att kontrollera beteende. Systemet med ersättning för insatser i de olika blocken är inte en del av belöningssystemet. Vidare menade man att belöningssystemet fungerar bra och att det inte är fråga om ögontjäneri.

Jag har tagit del av protokollet. Med anledning av uppgifterna om att en ungdom under en avskiljning inte fått lov att gå på toaletten vill jag anföra följande. Den som är intagen i ett ungdomshem har rätt att behandlas med respekt för sitt människovärde. Vid ingripande åtgärder som att hålla någon avskild är det viktigt att intagna inte utsätts för behandling som kan uppfattas som förnedrande eller kränkande. Att exempelvis uppmana en avskild att kissa i en papperskorg kan inte anses tillfredsställande. Jag har dock inte funnit anledning att närmare utreda omständigheterna i detta enskilda fall.

Ett rum avsett för avskiljning bör givetvis ställas i gott skick så fort som möjligt efter att det har kommit till användning för att säkerställa att tvångsåtgärder alltid kan ske under värdiga former.

Jag noterar vidare synpunkterna rörande telefonhytten på avdelningen Saga. Institutionen bör ordna så att ungdomarna har möjlighet att föra ett telefonsamtal utan att personal och andra intagna ungdomar kan höra vad som avhandlas vid samtalet.

Vad som i övrigt har framkommit föranleder inte något uttalande eller någon åtgärd från min sida.

Lilian Wiklund